

Stjepan MATKOVIĆ*

HRVATSKA PERCEPCIJA BALKANSKIH RATOVA

ABSTRACT: This paper deals with attitude of Croatian public to the Balkan wars 1912-1913. Although the territories of Austrian – Hungarian Monarchy, settled dominantly with Croatians, haven't been directly affected by the warfare, it produced a huge interest at the all levels of society. Their vicinity meant that the results could easily overcome the category of "local conflict", producing the different opinions and tendencies in the course of thorough solution of the national question.

KEY WORDS: Croatia, Balkan wars 1912-1913, public opinion, national question.

U središtu je zanimanja ovog članka hrvatska percepcija Balkanskih ratova koji su po svom značenju imali važnu ulogu u promjeni dotadašnje društvene atmosfere i odnosa u pogledu nacionalnog pitanja kao ključnog problema toga razdoblja.¹ Iako zemlje s hrvatskim stanovništvom, koje su u cjelini bile unutar Austrougarske monarhije ustrojene po različitim upravnim jedinicama, nisu bile zahvaćene ratnim okršajima, utjecaj vojnih borbi balkanskih država protiv Otomanske imperije bio je snažan i izazivao je golem interes političke i šire javnosti. To su bili događaji koji su se odvijali u blizini i za koje je bilo sve jasnije da mogu svojim rezultatima neizbježno izaći iz uobičajenih okvira regionalnog sukoba. One su tako utjecale na dinamiku domaćih odnosa i isto tako dalekosežno poticale promišljanja o potencijalima budućih konflagracija širom Europe, a time izazivale i razmatranja o određenim tendencijama u korist korijenitog rješavanja nacionalnog pita-

* Autor je naučni savjetnik u Hrvatskom institutu za povijest, Zagreb

¹ Ovaj članak je prošireni rukopis nastao na temelju izlaganja pod naslovom „The Croatian Perception of the Balkan Wars and the Idea of Yugoslav Integralism“ koje je održano na međunarodnoj konferenciji u Istanbulu 12. 10. 2012, a u organizaciji Instituta za istočne i jugoistočne europske studije iz Regensburga i njegovih turskih partnera.

nja koje je još uvijek bilo glavna točka na dnevnom redu većine politika toga vremena.

Kad je riječ o unutarnjim odnosima, onda je važno naglasiti da u vrijeme prije izbijanja Balkanskog rata u banskoj Hrvatskoj dolazi do promjena koje su dodatno pogoršale situaciju na domaćoj sceni, ali i da međunacionalni odnosi u okruženju zajednice s prekodravskim susjedom gdje je dominirao mađarski faktor, odnosno u austrijskom dijelu Monarhije, doživljavaju zaoštavanje. Još krajem 1911. pojačana je režimska represija koja je odvela neke od vodećih političara u zatvore, čime su samo produbljene napetosti. Rezultati izbora za hrvatski Sabor očitovali su slabosti zemaljske uprave koja nije nikako mogla osigurati nesmetanu provedbu dualističkih propisa i osigurati mirnije razdoblje. Jedini izlaz iz slijepe ulice bio joj je u traženju kompromisa s dijelovima opozicije korištenjem različitih taktika. U prvi je mah pronađeno rješenje u obustavi ustava i uvođenju komesarijata kao jednom obliku nastavka pacifikacije domaće političke scene koja je unatoč promjenama s dolaskom Hrvatsko-srpske koalicije na kormilo vlasti i popratnim pregrupiranjima i dalje bila izraz šireg nezadovoljstva hrvatske javnosti svojim podređenim položajem u Austro-Ugarskoj. Dolaskom Slavka pl. Čuvaja na položaj bana Trojedne kraljevine suspendiran je parlamentarizam, uvedena preventivna cenzura i nametnuta politika apsolutističkih mjera, što je bio očiti znak nesređenih prilika i još jedan pokazatelj duboke krize nagodbenih odnosa između Hrvata i Mađara. S druge strane, politička scena Ugarske također je doživljavala burna previranja. Dugotrajne napetosti između krune i ugarskih političara, koje su bile posljedica rasprava o vojnim zakonima i regrutima, bili su samo jedna od žarišnih situacija. Zahtjevi za demokratizacijom u svim sferama javnog života poprimali su sve masovnije razmjere, nagovještavajući nezadovoljstvo širih društvenih slojeva s postojećom distribucijom moći. Kulminacija izbija neuspješnim atentatom na najistaknutije političare kojim je naznačeno zaoštavanje odnosa ne samo prema bečkom suparniku, nego i među unutarnjim redovima kao odraz neskrivene težnje za korijenitim promjenama. Iz oba se primjera potvrđivalo da su primjene represivnih mjera samo palijativno sredstvo koje jedino odgađa neminovnost promjena u skladu s procesima moderne politike koji se nisu odnosili samo na problematizaciju nacionalnog pitanja, nego i na razrješavanje drugih oblika političkih sloboda. Konačno, u hrvatskoj politici bilo je sve manje raspoloženja za izražavanje tradicionalne lojalnosti prema Franji Josipu i njegovim upravnim aparatom jer je prevladavalo mišljenje da upravo Beč nastoji politikom izigravanja raznih naroda održati svoju vlast.² Zbog toga se širio osjećaj neizbježne borbe za afirmaciju doktrine suverenog naroda, a za nje-

² Steven Beller, *Francis Joseph*, Longman, London-New York, 1996, 197.

nu legitimizaciju u kontekstu Austro-Ugarske bila je važna simultana izgradnja svijesti o hrvatskom državnom pravu i kulturnim vezama s drugim južnoslavenskim narodima.

S gledišta visoke politike može se uočiti da su od aneksije Bosne i Hercegovine, preko Balkanskih ratova do Prvoga svjetskog rata stvarani novi obrasci promišljanja međunarodne politike i suočavanja s nacionalnim pitanjem u hrvatskim i širim južnoslavenskim zemljama unutar Austro-Ugarske, koji su redovito obuhvaćali i područja slovenskih zemalja te spomenuti prostor Bosne i Hercegovine koji je u međuvremenu dobio svoj ustav. Doduše, korijeni tih koncepcija nisu bili posve novi i u određenim varijantama bili su vidljivi i u ranijim razdobljima. Do izbijanja Balkanskih ratova prevladavao je ključ rješavanja u traženju federalizacije ili trijalističke reforme dvojne monarhije, koju su podržavali uglavnom neki od bečkih krugova jer su tako mogli povoljnije pregovarati s političarima iz Budimpešte.³ Među brojnim hrvatskim političarima smatralo se da bi stvaranjem jedne nove teritorijalne jedinice bili zadovoljni zahtjevi habsburških južnih Slavena. Polazište u takvom promišljanju bilo je u činjenici da je Austro-Ugarska, unatoč svojim brojnim unutarnjim problemima, nosila status jedne od europskih velsila, bila sastavni dio Trojnog saveza uz Njemačku i Italiju i da je njen unutarnji raspored moći s naglašenom premoći austrijskih Nijemaca i ugarskih Mađara onemogućavao ostvarivanje koncepcije autonomije ili nezavisnost nacionalnih država, uključujući i one hrvatske, koje bi bile povezane samo osobom habsburškog vladara. Takvo gledište prevladavalo je u sferi etabliranih stranaka sve do posljednje godine Prvoga svjetskog rata, kad se kod većeg dijela hrvatske politike u domovini prihvatio program stvaranja države svih južnih Slavena, a tek je manji dio ustrajavao do kraja na programu bezuvjetna rješavanja hrvatskog pitanja isključivo u okviru Monarhije. S druge strane, pojedini akteri uzimali su u obzir i šire okruženje, približavajući se sve više ideji južnoslavenske državne zajednice izgrađene na ruševinama Habsburške monarhije, koja je trebala u prvom redu obuhvatiti interese Hrvata, Slovenaca, Bošnjaka i habsburških Srba, a shodno tomu poticala je i rasprava o njihovu zajedničkom povezivanju sa nezavisnim kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom. Takvu liniju političkog promišljanja izrazio je emigrantski Jugoslavenski odbor koji se od početka Prvoga svjetskog rata borio za ideju raskida veza s Austro-Ugarskom i stvaranja integralne jugoslavenske države, a u svojem sastavu imao je pripadnike omladine koja je upravo tijekom Balkanskih ratova započela prva intenzivno zagovarati model jugoslavenske nacije i potrebu njegove revolucionarne primjene. Dakako, ideje o jugoslavenskom integralizmu zbog svojih secesionističkih sadržaja prema

³ Vidi programske tekstove različitih stranaka u: Tihomir Cipek-Stjepan Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842 -1914*, Zagreb, 2006.

austro-ugarskom državnom pravnom poretku nisu bile jasno vidljive u nastupima legitimnih stranaka i političkih skupina. Ti su se pogledi u određenoj mjeri oslanjali na poznatu tradiciju političkog jugoslavenstva biskupa Josipa Juraja Strossmayera iz ranijeg razdoblja 1860-ih i 1870-ih, koji je u rješavanju osjetljivog Istočnog pitanja, s naglaskom na Bosnu i Hercegovinu, javno zagovarao harmoniju južnoslavenskih kršćana u civilizacijskoj borbi križa protiv polumjeseca, ali se u stvarnosti protivio rušenju Habsburške monarhije i brisanju svih razlika u nacionalnim imenima južnih Slavena.⁴ Njegov tip jugoslavenstva i narodnog jedinstva ostao je ponajprije zabilježen krilaticom „Prosvjetom k slobodi“ koja je više govorila u prilog kulturnim naporima u povezivanju različitih slavenskih naroda, a napose onih u jugoistočnom dijelu Europe. U tom su tradicionalnom smislu sukobi s Osmanskom imperijom na početku prvog desetljeća 20. stoljeća iznova oživjeli protuosmanske osjećaje i protuturske narative, uključujući i motiv Osvećenog Kosova, kao i ideologeme slavenskog zajedništva i „svetog rata“⁵, koji su imali važno mjesto među dijelom Hrvata u jačanju srbofilskog raspoloženja i uz nju vezanu jugoslavensku propagandu. Tako se kao prekretnica u promjeni dijela političkog mentaliteta i poticanju novih oblika nacionalne euforije uzimaju upravo Balkanski ratovi, napose uspjesi srpske i crnogorske vojske, kada je istodobno došlo do izražaja snažno raspoloženje protiv dvojne monarhije koje se naročito prelilo i u sve borbenije pokrete omladine. Drugim riječima, pretežiti dio mlade generacije postao je sve skloniji odbacivanju širokog spektra parlamentarno-ustavne borbe i zalagao se za nasilni otpor habsburškoj imperijalnoj ideji, pri čemu mu je način rušenja otomanske imperije postao uzorom. Razvoj nezadovoljstva u tom periodu označen je nizom atentata na visoke državne službenike u Zagrebu, što je do tada bio nezabilježen slučaj.

Postavlja se pitanje kakvo je bilo javno raspoloženje uoči i za vrijeme Balkanskih ratova. Najvažniju ulogu u kreiranju javnog mnijenja toga doba imale su novine koje su zrcalile stavove različitih političkih stranaka i društvenih skupina.⁶ Nekoliko desetaka dnevnika, tjednika i mjesečnika redovi-

⁴ William Brooks Tomljanovich, *Biskup Josip Juraj Strossmayer: Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*, Zagreb 2001. Riječ je o prijevodu autorove doktorske disertacije *Bishop Josip Juraj Strossmayer: Nationalism and Modern Catholicism in Croatia* (Yale University, 1997).

⁵ Josip Smodlaka, jedan od vodećih političara u Dalmaciji, rabi tijekom Prvoga balkanskog rata termin „guerra santa“ u prepisci s R. W. Seaton-Watsonom. Vidjeti: R. W. Seaton-Watson i Jugoslovaveni. *Korespondencija 1906-1941*, knj. I, Sveučilište u Zagrebu i Britanska akademija, Zagreb-London, 1976., 116. O sličnim motivima u književnosti ranijih razdoblja vidi: Davor Dukić, „Contemporary Wars in the Dalmatian Literary Culture of the 17th and 18th Centuries“, *Narodna umjetnost*, vol. 40, br. 1, Zagreb, 2003, 129-158.

⁶ Za opći pregled utjecaja novina na javno mnijenje vidi standardnu studiju: Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, Golden marketing, Zagreb 2003. (drugo izdanje), 324-327.

to su pratili razne događaje, crpeći informacije iz raznih izvora. Unatoč preventivnoj cenzuri i zabrani kolportaže, novija istraživanja pokazuju da su novine i dalje bile ključ za razumijevanje javnog mnijenja, uključujući i stvaranje političke slike o različitim aspektima balkanskih ratova.⁷ Štoviše, novinski članci sa svojim komentarima očitovali su sve izraženije nezadovoljstvo s ponašanjem dominantnih struja u hrvatskoj politici koje nisu pronašle odgovarajući ključ za prevladavanje podložnosti prema prevlasti dualističkih vlasti. Unatoč cenzuri, novine su u banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini redovito informirale javnost o zbivanjima na bojištima i visokoj politici. Početak rata, okolnosti diplomatskih manevriranja i vijesti o Kumanovu, Skadru ili Čataldži praćene su sa velikim zanimanjem, te su pretežito izazivale osjećaje neskrivenog zadovoljstva zbog protuturskih uspjeha. Pojedine novine imale su posebne ratne dopisnike koji su uglavnom u svojim dopisima iz Beograda i Cetinja oduševljeno slavili uspjehe srpske i crnogorske vojske. Mladi ljudi - otprilike oko stotinu - bili su uključeni kao dobrovoljci u redovima srpske vojske, a njima su se pridružili liječnici i medicinske sestre. Svi su oni sa svojim primjerima govorili u prilog strane koje su podržali tijekom ratnih zbivanja. Vrlo živo djelovanje istovremeno se odvijalo i na domaćem terenu. Organizirano je u više gradova prikupljanje novca za Crveni križ balkanskih država, a najjači primjer promidžbe bilo je umjetničko slavljenje starih mitova koji su poslužili za nove priče o pobjedničkom Kosovu. U Dalmaciji su izbile demonstracije solidarnosti, zbog čega su raspuštene neke od gradskih uprava, o čemu su novine pisale kao o primjeru širenja represivnih mjera i izvan banske Hrvatske gdje je na snazi bio komesarijat. Uz brojne listove koji su izvještavali o raznim aspektima zaraćenih strana i nudili različite podatke iz svjetskih i domaćih izvora, tijekom rata održavana su i prigodna predavanja, a među predavačima se najviše isticao sveučilišni profesor Ferdo Šišić koji je na temelju analize historiografske literature približavao javnosti balkansku tematiku, kao i cijeli niz književnika koji su ponajviše nastojali približiti čitateljima srpska literarna izdanja i tumačiti im vrijednosti uspjeha balkanskih saveznika. Među posljednjima se posebice izdvajao hrvatski Srbin Stevan Galogaža, koji je kao dragovoljac u srpskoj vojsci tijekom rata redovito slao dopise za zagrebačke novine i o kulturnom životu Srbije, nastojeći prikazati čitateljima vrijednosti različitih literarnih djela. Nakon okončanja Prvoga balkanskog rata, objavlje-

⁷ Igor Despot, *Balkanski ratovi (1912 -1913) i hrvatska javnost*, magisterski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu 2007, Ante Bralić, „Zadarski fin-de siècle – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2007, 731-755. i Zlatko Matijević, „Balkanski ratovi na stranicama «Riječkih Novina» (1912-1913)“, u: *Zbornik Franje Emanuela Hoška: Tkivo kulture*, ur. Nela Veronika Gašpar, Kršćanska sadašnjost -Teologija u Rijeci, Rijeka, 2006, s. 189-215.

na je u Sisku i jedna knjižica pod naslovom *Balkanski rat* koja je svjedočila o interesu javnosti za podacima o zaraćenim stranama. Kad je riječ o ratnim zločinima, onda se o njima nije previše izvještavalo, a posebice ne tijekom vojnih operacija kad su u prvom planu bili detaljni opisi pobjeda balkanskih država nad osmanskom stranom i praćenje ponašanja velesila. Ipak, s protokom vremena veću pozornost izazivalo je i pitanje žrtava, pa su tako detaljnije opisivani progoni katolika Albanaca. Poslije sklapanja mira tisak hrvatskih Srba pisao je o primjerima nasilja nad svojim sunarodnjacima, a dio hrvatskog tiska naglašavao je bugarske žrtve, pozivajući se na izvještaje i fotografске materijale pojedinih međunarodnih agencija. Sve u svemu, balkanski su ratovi bili prigoda da se hrvatska javnost puno opširnije upozna o situaciji na područjima koja do tada nisu bila u središtu njenog zanimanja.

S uspjesima srpske i crnogorske vojske u ratnim operacijama jačale su ideje jugoslavenskog integralizma i srpsko-hrvatskog nacionalizma, a do izražaja pri zagovaranju takvih pogleda dolazi mišljenje da pobjednička Srbija mora biti Pijemont svih južnih Slavena. Istaknuti hrvatski umjetnici poput Ivana Meštrovića i Ive Vojnovića, još su prije Balkanskih ratova započeli promicati po njima različite vrijednosti političkog i kulturnog srpstva za opću ideju jugoslavenstva.⁸ Uz naglašavanje centripetalne važnosti Beograda za sve južne Slavene, oni osobitu pozornost posvećuju motivima palih kosovskih junaka koji se ponovo rađaju u srbocentričnom jugoslavenstvu. Na tragovima takvih promišljanja koji su išli za hrvatsko-srpskim povezivanjem, na koje su nadovezani pobornici političkog integralizma poput Nike Bartulovića, Ljube Leontića, Vladimira Čerine, Oskara Tartalje, Milostislava Bartulice i drugih mladih nacionalista mahom iz Dalmacije, korijene je pustilo gledište da samo srpska dinastija i vojska mogu dovesti do stvaranja Jugoslavije.⁹ Upravo iz tih redova nastaju glavni borci za afirmaciju jugoslavenske unitarističke ideologije koji odbacuju parlamentarnu borbu i zagovaraju primjenu nasilne promjene režima. Neposredno prije izbijanja balkanskih ratova, oni su na skupu napredne omladine u Rijeci zatražili da se u ime „nacionalističke omladine“ prihvati program beogradskog Kluba „Narodno ujedinjenje“ koji je izazvao sukob sa vodstvom Napredne stranke, označivši ujedno jaz između mladih i starih. Zato neće biti iznenađujuće da su neki od istaknutijih pripadnika mladih u povodu pobjede srpske vojske kod Kumanova uputili predsjedniku srpske vlade brzojav u kojemu izjavljuju: „... klanjamo se osvetnicima Kosova i stvoriteljima Jugoslavije.“¹⁰

⁸ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Durieux, 1995, 80-81 i Norka Machiedo Mladinić, „Političko opredjeljenje i umjetnički rad mladog Meštrovića“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb 2009, 143-170

⁹ Isto, 81. Usp. i Nikola Žutić-Velebitski, *Niko Bartulović rimokatolik četnik*, knj. 1, Srpska radikalna stranka, Beograd 2010, 16-17.

¹⁰ Josip Beroš, „Ujevićeva politička djelatnost“, *Riječka revija*, vol. V, br. 2, Rijeka 1966, 94.

Širenje srpskog državnog prostora i uspjesi vojske koja se dokazivala kroz teške bitke davali su snagu ovom dijelu hrvatskog političkog tabora.

Promjene u percepcijama političkih odnosa i nacionalnih identiteta realno su imale nešto širi karakter. One su se pokazivale i kod dijela srednjoškolske omladine i studenata u banskoj Hrvatskoj. Još prije izbijanja balkanskih ratova oni su organizirali štrajk i velike demonstracije koji su za neko vrijeme prekinuli do tada jasno izražene ideološke podjele i koncentrirale razne skupine u borbi protiv režima. Nezadovoljstvo s uvođenjem kome-sarijata potaknulo je zaokret koji je promijenio dotadašnja gledišta među mladima. Pobjede balkanskih saveznika imale su, naime, još jednu poruku. Pokazale su kroz spominjanje biblijske legende o Davidu i Golijatu da udružene manje države mogu trijumfirati nad većim protivnikom, što se moglo primijeniti i na hrvatski položaj u odnosu na Beč i Budimpeštu. Kad se uzme u obzir raspoloženje koje je vladalo među Hrvatima - uzmimo primjer poeme „Stara pjesma“ vrlo popularnog književnika i mentora mnogim pripadnicima mladog naraštaja Antuna Gustava Matoša u kojoj se priznaje duševna bol zbog položaja vlastitog naroda: „Među narodima mi Hrvati sada/Jesmo zadnji, robovi bez vlasti/Osuđeni pasti i propasti bez časti“ - onda težnje za nužnim promjenama postaju sve jasnije, pa makar one izravno zadirale u načela koja su do tada zrcalila hrvatsku politiku. Tako su se one odrazile i na pokret mladih hrvatskih nacionalista.¹¹ Riječ je o srednjoškolskoj i studentskoj omladini koja je djelovala kroz organizaciju „mladohrvatskog pokreta“. Njeni pripadnici su za vrijeme Prvog balkanskog rata započeli sve češće poticati motiv revolucije, potičući kolektivno sjećanje na Eugena Kvaternika koji je 1871. neuspješno pokušao podignuti ustanak protiv austrougarskih vlasti. Stvaranjem Kvaternikova protuhabsburškog kulta nastojalo se u prvi plan staviti ideju samožrtvovanja za nacionalne interese i tražiti borce za provedbu revolucije. Nije na odmet istaknuti da je dio prvaka hrvatske nacionalističke omladine, zajedno s predstavnicima katoličke omladine, došao u posjetu Beogradu prije izbijanja Balkanskog rata.¹² Tamo je bez uvijanja kritizirana kolebljivost stranaka, zatražena revizija vođenja dotadašnje nacionalne politike i zagovarana uporaba sile, odnosno organiziranje nacionalne revolucije kao poželjnog modela za promjenu postojećeg stanja. Neki govornici pozivali su se na primjer mladobosanskog atentatora Bogdana Žerajića koji je dvije godine ranije pokušao ubiti zemaljskog poglavara u Bosni i

¹¹ Matoš je imao vrlo velik utjecaj na mlade pripadnike pravaške ideje. U jednom od brojeva revije *Mlada Hrvatska* (br. 3, 1913, 102-104) izjavio je: „Ja sam tvrd Hrvat, ali budem li prisiljen prestati hrvatovati, volim srbovati no pretvarati se u Mađara, Švabu ili Talijana.“ Ta je izjava nesumnjivo mogla pridonijeti promjenama u redovima pravaške omladine koja je do tada neosporno kritički nastupala prema srpskoj nacionalnoj ideji.

¹² Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, 394.

Hercegovini, a gotovo su svi govorili u prilog jugoslavenske nacije, ostavljajući otvorenim jedino pitanje budućeg monarhističkog ili republikanskog uređenja zajedničke države. U to vrijeme uspostavljene su i veze između pojedinih hrvatskih zagovornika jugoslavenskog integralizma s tajnim srpskim udruženjem „Ujedinjenje ili smrt“. Koliki je bio na kraju utjecaj srpskih pobjeda u ratovima pokazuju i dvije neobjavljene pjesme - *Gdje su naša Kosova i groblja* s datumom 24. 3. 1913. i *Zora* (19. 9. 1913.) koje se nalaze u ostavštini Mile Budaka, jednog od prvaka mladohrvatskog pokreta koji nije odobravao zaokret prema jugoslavenskom integralizmu. On je u prvoj zapisao: „Cielu istok sjaje jutrom novog dana/Vrela krv se, na barjaku roda puši/Uskrnuše vruća srca pokopana/Kad Sloboda svojim zubom prošlost ruši./Blago vama, koji znate tako pasti/Sretne duše, obasjani trakom sjaja./Što je tajno hranio Vam snagu časti/Blago vama, oci sreće, sinci vaja./A moj narod? Vaj, sramoto iz njega sama!/Sudba ga je pokopala u svom skutu/Svaki dana nam jedna bitka izgubljena./Svaka vojna jedna nova četa roblja./Čija srca i krv vrela prolivena/Za nas jesu novi poraz, nova groblja.¹³ I druga nastavlja u sličnom tonu: „S istočnih strana dolazi zora bujna i mlada./Na glavi joj vijenac sunčevih zraka, rukama nosi/Oganj i grije ozeblje ude noćnoga hlada/Marljiv ratar žanje i veže, kupi i kosi.“ Iz tih se stihova vidio utjecaj ishoda Balkanskih ratova i u očima dosljednog zagovornika hrvatskog nacionalizma.

Od balkanskih ratova ne dolazi samo do nastupa nove borbene generacije koja se zalaže za narodno jedinstvo, nego i do preobrazbe dijela starijih političara koji su doživjeli ideološku evoluciju. Među njima u prvi plan izbijaju stranački prvaci iz Dalmacije, poput Ante Trumbića i Juraja Biankinija, koji postaju od nekadašnjih pravaških i narodnjačkih ideja zagovornici jugoslavenskog nacionalizma kao jedinog rješenja za suzbijanje aspiracija većih susjeda. Za razliku od njih, starija generacija političara iz banske Hrvatske, koja je tradicionalno bila sklona jugoslavenskoj ideji, nije posve odbacivala široki spektar parlamentarno-ustavne borbe unutar Monarhije i javno se zalagala za traženje mirnih rješenja. Ona je ponajprije tražila ukidanje komesarijata i povratak ustavnog stanja uz neprekidno izražavanje simpatija za tok događaja u Balkanskim ratovima koji je išao u prilog poraza osmanske Turske. U njenim su redovima bili naročito zadovoljni ishodom ratova predstavnici hrvatskih Srba. Njihov glavni list *Srbobran*, dnevnik Srpske samostalke stranke, u potpunosti je podržavao držanje Srbije i za razliku od svojih hrvatskih partnera u Hrvatsko-srpskoj koaliciji nije nastojao biti neutralnim, kad je došlo do rata između Bugarske i Srbije. Taj je list, koji je također imao svoje posebne dopisnike na ratištima, zamjerio drugim stranačkim i izvan-

¹³ Hrvatski državni arhiv, fond Matica hrvatska, Mile Budak – rukopisi, kut. 163.

stranačkim novinama neutralnost prema ratnim stranama, smatrajući takvo držanje „neiskrenim držanjem i bugarofilstvom“.¹⁴ Drugim riječima, zatražili su da se prihvati činjenica da je Makedonija bez obzira na svoj etnički sastav potpala pod srpsku državu i da je Srbija pred licem Europe pokazala da je postala jezgrom Balkana.

Nasuprot sukobima koji su ocrtavali različite sukobe na nacionalnoj razini, bilo je i drugih primjera. Otvoreni protivnici rata pripadali su socijal-demokratskoj stranci. Njihova percepcija sukoba polazila je od ocjene da rat služi samo interesima kapitalizma, buržoazije i zagovornicima militarizma, a poglavito su se protivili angažmanu Austro-Ugarske, smatrajući da su njihovi pogledi prema Balkanu samo odraz imperijalističkih ambicija.¹⁵ Rješenje su vidjeli u stvaranju Balkanske (kon)federacije u kojoj bi sve njene članice bile ravnopravne i neovisne o politici velikih sila. Svoju nepristranost nastojali su pokazati prenošenjem izjava ideoloških kolega iz Bugarske i Srbije da bi pokazali da jedino socijademokrati mogu prevladati nacionalne borbe između balkanskih država i povezati radnike tih područja. Međutim, utjecaj socijaldemokrata je bio slab, jer je radništvo sačinjavalo vrlo tanak sloj u sastavu stanovništva i nije moglo odigrati važniju ulogu u politici. Drugi primjer osude ratova donio je Stjepan Radić, prvak Hrvatske pučke seljačke stranke. Dok je za vrijeme Prvoga balkanskog rata ipak pokazivao simpatije za pobjednike, jer je tradicionalno podržavao različite koncepcije povezivanja slavenstva i ideju narodnog jedinstva, dotle je s izbijanjem Drugoga svjetskog rata zauzeo posve pacifističko gledište osuđujući rat kao „grozno klanje“ među „balkanskim i kršćanskim Slavenima“. Tako je napisao u svojem listu: „Balkanski savez je porušen i mjesto jedne jake i ugledne cjeline, mjesto jedne nove velevlasti, koja je na Balkanu imala obnoviti red, slobodu i svaki napredak, tu je opet staro mrcvarenje, stari metež i stara nemoć pred svakim tuđincem. [...] Prvi je i glavni uzrok u tom, što su i u Bugarskoj i u Srbiji prevladali politički vikači, tj. takvi političari, koji ne misle ni na prošlost, ni na budućnost, a i od sadašnjosti vide samo najbližu i neposrednu korist.“¹⁶

Balkanski ratovi donose nove interpretacije tradicionalnih ideologija po kojima se paradoksalno i ekskluzivni hrvatski koncepti mogu uklopiti u projekt unitarističkog jugoslavenstva. Veći je dio javnosti za vrijeme rata otvoreno simpatizirao srbijansku stranu, a tijekom 1913. započela je kritika Bugarske kao razbijača južnoslavenske solidarnosti. Dio javnosti slijedio je gledišta hrvatskih nacionalista, napose pripadnika Stranke prava, po kojima je glavna zadaća habsburške dinastije bila u okupljanju balkanskih vla-

¹⁴ „Obzor-ova ozbiljnost“, *Srbobran*, br. 146/1913.

¹⁵ Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, knj. 1, Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, Zagreb 1929, 229.

¹⁶ Stjepan Radić, „Braća i nebraća“, *Dom*, br. 27/1913.

dara oko Austro-Ugarske u jednom savezu. Prema toj ideji balkanske države treba štititi od utjecaja drugih velesila, prije svega Rusije i Italije. U toj interpretaciji načelo „Balkan balkanskim narodima” znači da tim narodima treba jamčiti punu političku slobodu i gospodarski uzlet. Drugim riječima, misija Austro-Ugarske je da se stvori od malih balkanskih naroda asocijaciju koja će štititi njihove interese. U pogledu otomanske Turske ta je skupina imala posve drugačija gledišta od one koja je podržavala Srbiju. Za razliku od ideologa narodnog jedinstva Hrvata i Srba, oni su bili sljedbenici pravaške ideologije koja je tradicionalno izražavala islamofilske stavove i time nisu bili protuturski raspoloženi. Kao i u ratovima 1875-78. oni su polazili od ocjene da se hrvatski interesi u slučaju Balkana ne sukobljuju sa interesima turskog integriteta, pa tako Hrvati nemaju razloga po logici interesa, da se „zagrijavaju za sreću oružja balkanskih državica”.¹⁷ Uz ta izlaganja o turskom čimbeniku išla je i kontinuirana težnja da se ostvari savezništvo s muslimanima iz Bosne i Hercegovine koji su tijekom Balkanskih ratova podržali svoju „vjersku braću” jer je sudbina Sandžaka, a u neku ruku dijelova Makedonije i Kosova odlučivala koja će vlast biti u njihovu susjedstvu. Zato su rješenje vidjeli u traženju sporazuma između balkanskih naroda i reformirane Turske, jer se tako ne bi uvukle druge velesile na taj prostor. Kad se pokazalo da otomanska Turska neće izbjeći poraz u svojem europskom dijelu, onda je u tim redovima naglašeno da se hrvatska politika mora isključivo koncentrirati na svoje nacionalno pitanje. U stvari, to je bio poziv da se usvoji ideja nacionalizma, kao što su već učinile pobjedničke balkanske nacije.

Ishod Balkanskih ratova potpuno je ojačao položaj Srbije u očima brojnih Hrvata i pokazao očigledno nepovoljno raspoloženje zbog ponašanja Austro-Ugarske i vladajuće dinastije Habsburga. Ratovi su bili jasan dokaz privlačne snage jugoslavenske ideje i putokaz za razrješavanje nekih proturječnih pojava koje su se prigodom obračuna s osmanskom stranom dogodile. Naime, dok je prvi balkanski rat donio radost savezničke pobjede nad otomanskom Turskom, dotle je izbijanje drugoga balkanskog rata izazvalo sumnje u integralnost južnoslavenskih interesa, koji su u mnogim promatranjima obuhvaćali i bugarsku komponentu. Srpsko-bugarski obračun poslužio je za izbijanje posebnog tipa jugoslavenske propagande u reduciranoj varijanti. Prema Anti Tresić-Pavičiću, jednome od poznatijih književnika i političara s položajem narodnog zastupnika u bečkom Carevinskom vijeću, otpadanje Bugara iz jugoslavenskog kola osiguralo je hegemoniju „naše rase” nad onom u kojoj ima i „tatarske mješavine”, što je bila aluzija na različitosti u porijeklu naroda.¹⁸ Upada u oči da je još ranije u jednoj svojoj drami

¹⁷ Philippe Gelez, *Safvet-beg bašagić (1870-1934): aux racines intellectuelles de la pensée nationale chez le musulmans de Bosnie-Herzégovine*, Athènes, 2010, 500.

¹⁸ Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Rokopisni oddelek, Ostavština Ivana

pod naslovom *Simeon Veliki* osuđivao bugarske vladare da su nastojali nametnuti hegemoniju na Balkanu, ne prihvaćajući time ideju neke vrste balkanskog saveza naroda do crnomorskih obala. Time je Tresić-Pavičićeva korespondencija s ljubljanskim gradonačelnikom Ivanom Hribarom, koji je isto tako prerastao s vremenom u izrazitog jugoslavenskog integralistu, a koji je uz to za vrijeme balkanskih ratova posjetio Beograd i Sofiju, upozorila na neizbježnu potrebu revizije sadržaja jugoslavenske ideje među njenim zastupnicima kod Hrvata i Slovenaca.¹⁹

Upada u oči još jedan kontroverzni odnos prema drugim narodima balkanskog prostora. Riječ je o Albancima i njihovu stjecanju države. Za dio hrvatske javnosti to je bio višestruki znak. S jedne strane, označavao je duboko nezadovoljstvo što je albansko pitanje vodilo prema stjecanju albanske autonomije, dok su zahtjevi južnoslavenskih naroda Austro-Ugarske za većim nacionalnim pravima ostali i dalje neispunjeni. Ne osporavajući pravo svakog naroda na svoju slobodu, neki od istaknutijih sudionika javnog života bili su uvjereni da Albanci „nisu u stanju brinuti se za sebe“, ali su ipak stekli prava za razliku od habsburških južnih Slavena.²⁰ Čelni su ljudi Hrvatsko-srpske koalicije izjavili: „Ovom prilikom daje hrvatsko-srpska koalicija i sa svoje strane izraza boli čitavog hrvatskog i srpskog naroda u monarhiji, zbog toga što vodeći državnici u monarhiji pokazuju više smisla i razumjevanja za autonomiju poludivljih arnautskih plemena, koja ne sačinjavaju nikakvo ni političko ni etničko jedinstvo, nego za respektiranje postojeće, zakonima zajamčene državnopravne autonomije starodrevne kraljevine Hrvatske, koju nastanjuje kulturni hrvatski i srpski narod i koja je baš u borbama protiv tursko-arnautskih najezda stekla neocjenjive zasluge za održanje monarhije.“²¹ Zastupnici iz Dalmacije i Istre u Carevinskom vijeću otvoreno su osudili austro-ugarsku politiku koja se „zalaže da se Albaniji udieli državna autonomija, pokazujući time više velikodušnosti prema jednom dielu rušućeg turskog carstva, nego li pravice prema narodu, koji je od vjekova stvorio sebi ustavni život i kulturu i koji, brojeći više milijuna snažna, darovita i hrabra pučanstva nastava, na granicama balkanskih država, sav prevažni južni teritorij te monarhije.“²² Slično su mislili i njeni suparnici iz redova Stranke pra-

Hribara, pismo Tresić-Pavičića od 19. 7. 1913. U tom je pismu Tresić-Pavičić još s aspekta „južnoslavenskih interesa“ izrazio žaljenje što su Solun i Kavala pripali Greima. Za vrijeme rata on je objavio brošuru u stihovima pod naslovom „Ko ne dođe na boj na Kosovo“.

¹⁹ Stjepan Matković, „Ivan Hribar i Hrvati“, *Hribarjev zbornik*, ur. Igor Grdina, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Ljubljana 2010, 101.

²⁰ Vidjeti pismo Ive Lupisa Vukića upućeno R. W. Seton-Watsonu (4. 12. 1912.) u: *R. W. Seton-Watson i Jugoslovaveni. Korespondencija 1906-1941*, 121.

²¹ Većeslav Vilder, *Bitka za rogove. Gdje je izvor spora srpsko-hrvatskog? Gde je rešenje?*, London 1957, 181.

²² T. Cipke-S. Matković, *Programatski dokumenti*, 660.

va: „Ako je dakle došlo do ponovnog sukoba, pada odgovornost donekle na Evropu, koja još uvijek nije ništa uredila, već stvaranjem skoro nemoguće Albanije bacila razdor među balkanske narode.“²³ Očito je da je takav ishod bio smatran odrazom nastupa velesila koji je u tadašnjim okolnostima potvrdio da su u navedenom pitanju do izražaja došli interesi Austrije i Italije, a oni su bili zbog želje za dominacijom na Jadranu u konkurentskom odnosu, što je samo ukazivalo na to da problem nacionalnog pitanja ostaje i dalje otvoren. Tako se i pitanje Albanije promatralo kroz prizmu imperijalnih pretenzija koje u odlučujućoj mjeri kroje političku kartu toga vremena, a manje se raspravljalo o etničkim osnovama nove države.

Zaokret je zamjetan i u percepciji pripadnika Hrvatskog katoličkog pokreta. Njihovo novinsko glasilo *Riječke novine* imalo je svog dopisnika iz Cetinja tijekom Balkanskih ratova. Riječ je o Milku Keloviću čija su izvješća s terena išla u prilog protuturske borbe, a istodobno su otvarala i druga pitanja koja su se odnosila na unutarnju politiku. U jednome nepotpisanom članku pod naslovom „Balkan i jugoslavensko pitanje“ istaknuto je: „Pobjede balkanskih naroda i naše su pobjede [...]. Nije to samo borba jedne rase protiv druge, nego je to borba kulture protiv nekulture, borba tlačanih protiv tirana, borba narodâ, koji čeznu za svojim najprimitivnijim pravima. Slavenski je genij kao munja srušio turski apsolutizam i jadnoj raji skinuo stoljetne okove. [...] Slavenske pobjede otvoriše mnogima pospane oči, jer vidješe, da u Slavenu nije mogao ni najgori apsolutizam ubiti ljudskog dostojanstva, ugušiti težnju za slobodom i umrtviti životnu energiju. Ovaj je fakat od nedoglednih posljedica ne samo po balkanske narode, nego i po ostale slavenske narode, a napose za one, koji žive u Austro-Ugarskoj monarhiji. Na njezinoj južnoj granici razvijaju se sad male, ali snažne države, u kojima vlada ustav i sloboda. [...] A gdje je ta sila, koja će moći ugušiti radost nad bratskim pobjedama, simpatije prema pobjednicima, nadu i živu čežnju za slobodom?“²⁴ Za vrijeme Balkanskog rata Kelović se potpuno založio za to da Crnoj Gori pripadne Skadar: „Crnogorski će kralj ulazeći u Skadar sigurno reći kao Bismarck ‘Tu smo i tu ostajemo’. Ta zar nije vladar Crne Gore javno izjavio, da će ga – kada zauzme Skadar – iz njega istjerati samo sila. Valjda je zauzeće Skadra jedno od najljepših ali i najkrvavijih događaja velike crnogorske povijesti. Kao da je sudbina htjela da sami Crnogorci zauzmu to orlovsko gnijezdo, otišle su ovih dana posljednje srpske čete ispod Skadra osim možda nekoliko dragovoljaca. Crna Gora može s ponosom reći, da je grad osvojen jedino crnogorskom krvlju.“²⁵ Navedeni citati svjedoče da su

²³ „Novi rat na Balkanu“, *Hrvatska*, br. 499/1913.

²⁴ Zlatko Matijević, „Balkanski ratovi na stranicama ‚Riječkih novina‘ (1912-1913)“, *Zbornik Franje Emanuela Hoška: Tkivo kulture*, ur. Nela Veronika Gašpar, Kršćanska sadašnjost -Teologija u Rijeci, Rijeka, 2006, 189-215.

²⁵ M. Kelović, „Skadarske impresije“, *Riječke novine*, 2/1913, br. 107, 2-3.

zastupnici Hrvatskog katoličkog pokreta bili u nacionalnom pogledu jugoslavenski orijentirani.

O promjeni raspoloženja nisu se ustručavali pisati i oni hrvatski političari koji su bili zagovornici traženja političkih rješenja isključivo unutar Austro-Ugarske i pri tome su se osobito suprotstavljali ideologiji jugoslavenstva, smatrajući da se ona razvija u prilog interesa Srbije i prevlasti njezne dinastije, odnosno na štetu hrvatske državopravne tradicije. Ukažimo na dva primjera tzv. austro-kroatističkih pogleda. Prvi se odnosi na Ivu Pilara koji je iz svog kuta promatranja pesimistički zapisao: „Iza balkanskih ratova Hrvati, koji nisu kroz zadnjih 50 godina bili kadri postići niti najskromnijega uspjeha, ostadoše zapanjeni od uspjeha Balkanaca i Srbije, i to pojača još više srpsku sugestiju, koja je već od prije aneksije postojala. Spretnom agitatornom politikom, tendencioznim podupiranjem našeg obrta vojnim liferacijama, zatim prigodnim odlikovanjem i podupiranjem hrvatskih umjetnika, književnika, glumaca i ostalih u javnosti vidljivih ljudi, a valjda i drugim još nekim malim sredstvima, koja stvaraju velika prijateljstva, postizavala je Srbija sve veći upliv u Hrvatskoj, tako da se je u Srbiji uvriježilo uvjerenje: Hrvatska je zrela da padne Srbiji u krilo, Hrvati će podupirati Srbe, kad dođe do obračuna sa Monarhijom.“²⁶ Ništa manje pesimističan bio je Iso Kršnjavi, nekadašnji Odjelni predstojnik za nastavu i bogoštvolje, koji je kasnije pristupio Starčevićевой hrvatskoj stranci prava i nastojao je približiti utjecajnim bečkim krugovima. Prema njemu: „Događaji na Balkanskom poluotoku prozurokovali su prvo u srpskim, a nakon toga i u mnogim hrvatskim krugovima, duboko uzbuđenje koje, unatoč svim mjerama, dolazi do izražaja u živahnoj manifestaciji i demonstraciji. - Više nego ova očitovanja karakterizira situaciju okolnost da su, unatoč vladinoj zabrani, u najkraćem vremenu skupljene vrlo velike svote za srpski Crveni križ. I Hrvati su u tome sudjelovali u istoj mjeri kao i Srbi. - Već se danas može tvrditi da su Bosna i Dalmacija za monarhiju izgubljene. U Hrvatskoj se radi revno na tome odozgo. Čak se je i u snu dinastično hrvatstvo guralo u stranu i tlačilo da bi se zadobilo Srbe, i sada imamo zahvalu za to. Balkanski savez već nam viri preko plotu. - Blistava nevjesta iz nibelunške priče ishlapila je... Monarhija stoji danas usamljena i doživjet ćemo uzvišeni prizor da će trčati za Srbijom, kao što danas trči za Italijom. /.../ Mlađa generacija se je već ranije približila srpskoj ideji. Sada ova stoji u sjaju izbornih pobjeda, dok prezreno i odbijeno hrvatstvo znači mađarsko ropstvo, protiv kojega u monarhiji nema nikakve zaštite. S kakvim bi izgledima trebalo osnovati stranku protiv srpstva, kad ono danas znači slobodu i nezavisnost.“²⁷

²⁶ Citat iz Pilarove brošure *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, koju je napisao pod pseudonimom dr. Juričić, Zagreb, 1915, 19 (prvo izdanje).

²⁷ Iso Kršnjavi, *Zapisci iza kulisa hrvatske politike*, knj. 2, Zagreb 1986, 680-681.

Povijest je pokazala da se ubrzo ostvarila prognoza sloma habsburške imperije i stvaranja jugoslavenske države. Balkanski ratovi potaknuli su val promjena u javnom mnijenju. Na velika vrata ušla je hrvatsko-srpska unitaristička ideja koja je iznimno brzo prodrla kod sve većeg dijela omladine čija je strategija bila upravo u bezuvjetnom nametanju nacionalne revolucije. I kod dijela starijih političara započelo je prevladavati uvjerenje o nepopravljivosti Austro-Ugarske i neizbježnom ujedinjavanju „17 milijuna Jugoslavena“.²⁸ Plamičak nacionalnog entuzijazma u korist integralističkih ideja s novim sadržajima tako se sve više širio. Hici u Sarajevu pokazali su da je doista nastupilo vrijeme zagovornika direktne akcije.

Stjepan MATKOVIĆ

CROATIAN PERCEPTION OF THE BALKAN WARS

Summary

The most important role in shaping public opinion in the early 20th century had newspapers that mirrored political attitudes and commercial interests of different groups. From that time press publishers engaged correspondents in the field, what shed new light on war phenomena. Since the annexation of Bosnia and Herzegovina, through the Balkan Wars and the World War I, one can follow the new reflection patterns on international politics and national question in Croatian areas within the Habsburg Monarchy. In general, political elite saw until the First Balkan war the key to national issues in federalization or trialistic reform of the Austro-Hungarian Empire. According to these views the creation of one fully autonomous unit would be fulfilled requests of the Croats or other South-Slavic peoples under the Habsburg crown. The introduction of the commissariat in Croatia opened the door for the extreme changes of public scene. Some actors took into account the wider environment, approaching swiftly the idea of South Slav integralism upon the ruins of the Habsburg Monarchy. The Balkan wars were a milestone in an anti-Habsburg mood that spilled over particularly among the members of youth movements. Thereafter, the concept of Yugoslav integralism was operated through opinion that victorious Serbia must be Piedmont of the whole South Slavs region. In this way, general public during the Second Balkan war openly supported the Serbian side and strongly condemned the Bulgarians as breakers of Slavic solidarity. The evolution was also reflected in the movement of Croatian nationalists who encour-

²⁸ J. Smodlaka piše: „L'avvenire dei 17 milioni di Jugoslavi è garantito.“ *R. W. Seton-Watson i Jugoslovaveni. Korespondencija 1906-1941*, knj. I, Sveučilište u Zagrebu i Britanska akademija, Zagreb-London, 1976, 116.

raged the memory of uprisings (martyrdom of Eugen Kvaternik, for example) and some of them took part in the attempted assassinations of officials. In some ways the Balkans wars brought a new interpretation of traditional ideology by which the exclusive Croatian statehood ideology can be even incorporated into the Yugoslavism. The Balkan Wars' results strengthen position of Serbia in the eyes of many Croats. This was the case with the prominent Croat artists who became euphoric and wrote pieces on fallen Kosovo heroes in the struggle against the Turks who born again in the Serbocentric Yugoslavism.

